

ОФРИС КОМАХОНОСНА

Ophrys insectifera L. (*O. myodes* (L.) Jacq.,
O. muscifera Huds.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення

Реліктовий європейсько-середземноморський вид в ізольованих локалітетах на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні

Скандинавія, Зх. та Атлантична Європа, зх. частина Сх. Європи, Балкани. В Україні був відомий з чотирьох місцезростань на Розточчі й Опіллі, траплявся зрідка на Пн. Поділлі, у Прикарпатті, Зовнішніх Карпатах, наводиться для Закарпатської (Горгани) та Чернівецької (Прикарпаття) областей. Крім локалітету на Опіллі, усі решта відомі лише за літературними даними. Адм. регіони: Ль, Ів, Тр, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій

На сьогодні невідома. Протягом останніх майже 100 років рослини не знаходили у відомих оселищах, можливо, зникли.

Причини зміни чисельності

Зміни режиму територій, випасання худоби, випалювання, можливо — зміни стану популяцій комах-консортів.

Умови місцезростання

Світлі ліси, узлісся, вогкуваті луки на схилах на карбонатному підґрунті. Здебільшого в угрупованнях, зі значною участю термофільних лучних і лучно-степових елементів. Угруповання кл. *Molinio-Arrhenatheretea*, *Trifolio-Geranietea*. Мезофіт, факультативний кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика

Геофіт. Бульби кулясті або еліптичні, рослини 20–35 см заввишки, у нижній частині з 2–3 листками. Листки довгасто-ланцетні або довгасті, гострі або тупуваті, сизувато-зелені; верхній обгорнений довкола стебла у вигляді піхви. Колос з 2–10 (рідко з більшою кількістю) квіток, рідкий; приквіткі трав'яні, лінійно-ланцетні, загострені, нижні довші від квітки, верхні однакової довжини із зав'яззю. Зовнішні листочки оцвітини довгасто-яйцеподібні, світо-зелені, з трьома жилками; верхній — увігнутий; внутрішні бокові значно коротші, лінійні, з відігнутими назад краями, з однією жилкою, дрібно-опушені, червоно-бурі. Губа довгасто-оберненояйцеподібна, трилопатева, з двома маленькими боковими лопатями й середньою більшою, на кінці виім-

частою лопаттю, пурпурово-бура, бархатиста, з квадратною голубуватою голою плямою посередині. Цвіте в червні, плодоносить у серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Додатку II СІТЕС. Один з відомих локалітетів знаходиться на території пам'ятки природи місцевого значення «Чортова гора» в Івано-Франківській обл. Решта локалітетів, для яких наводився вид, знаходяться поза природоохоронними територіями. Необхідні подальші ретельні пошуки виду в природних оселищах. Заборонено збирання рослин, порушення умов вирощування, терасування, заліснення схилів, проведення інтенсивного випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Декоративне.

Основні джерела інформації

Стойко, Яценко, Кагало та ін., 2004; Флора Европейской части СССР, 1976.

Автор: О.О.Кагало
Фото: О.О. Кагало

ОФРИС ОВОДОНОСНА

Ophrys oestrifera M.Bieb. (incl. *O. cornuta* Steven, *O. oestrifera* M.Bieb. subsp. *cornuta* (Steven) Soó, *O. scolopax* Cav. subsp. *cornuta* (Steven) E.G.Camus, *O. scolopax* Cav. subsp. *oestrifera* (M.Bieb.) Soó)

Родина Зозулинцеві (Орхідні) —
Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення

Реліктовий передньоазійський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні

Кавказ, Іран. Загальний ареал потребує уточнення. В Україні — Гірський Крим (пд. макросхил). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій

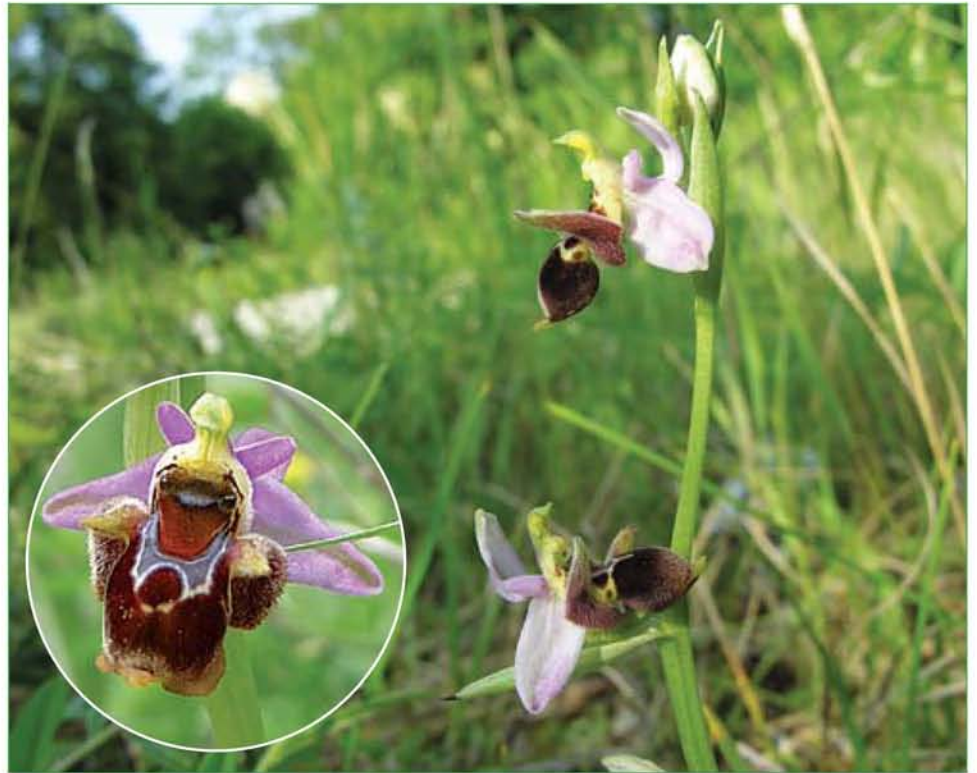
Росте поодинокі, зрідка невеликими групами. На 1984 р. було відомо лише шість місцезростань, в яких загалом зросло 163 особини виду на площі 4 га. Відтоді чисельність виду різко скоротилася.

Причини зміни чисельності

Тривалий онтогенез, залежність від погодних умов, та місцезростань. Низька конкурентна здатність, вузька екологічна амплітуда виду, знищення та трансформація біотопів внаслідок курортного та дорожнього будівництва, рекреаційне навантаження, вторинні сукцесії, зривання квітучих рослин.

Умови місцезростання

Світлі ялівцеві і листяні ліси, чагарники, кам'янисті схили в угрупованнях кл. *Quercetea pubescenti-petraea*, *Trifolio-Geranietea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика

Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–45 см заввишки. Бульби овальні, при основі стебла 2–5 довгастих сизувато-зелених листків (відмирають у середині травня), у верхній частині стебла 2 піхви. Суцвіття з 3–8(10) квіток, китицеподібне. Квітки великі, рожеві, бархатисті, середня лопать губи з ланцетним загнутим догори придатком, бічні лопаті губи з тонкими, довгими, густо волосистими, догори спрямованими, ясно-коричневими виростами, що надає їм схожості із самкою овода. Цвіте у квітні–травні. Запилюється лише самцями джмелеподібних комах. Розмножується насінням. Дуже рідко відмічалися випадки вегетативного розмноження. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Червоного списку МСОП, додатків Бернської конвенції, СІТЕS. Охороняється в Кримському, «Мис Март'яні», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому ПЗ, заказниках загальнодержавного значення «Парагельмен», «Мис Айя», «Орлінівський», заповідному урочищі місцевого значення «Скелі Ласпі». Потребує виявлення всіх існуючих місцезнаходжень, і запровадження режимів абсолютної заповідності та заказного, а також випробування в культурі. Заборонено збирання та гербаризацію рослин, порушення умов місцезростань (забудову територій та облаштування місць рекреації).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення

Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації

Вініченко, 2006; Вульф, 1930; Каталог раритетного біоріз. заповід. і націон. парків України, 2002; Красная книга СССР, 1984; Орхідеи Украины, 1989; Охраняемые растения Украины, 1983; Флора европейской части СССР, 1976; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова

Фото: Р.Я. Кіш, І.С. Саркіна (вставка)

ОФРИС КРИМСЬКА

Ophrys taurica (Aggeenko) Nevski (*O. aranifera* Huds. var. *taurica* Aggeenko, *O. sphegodes* Mill. subsp. *taurica* (Aggeenko) Soó, *O. mammosa* auct. non Desf.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення

Європейсько-середземноморський вид на пн. межі ареалу, представник складної у систематичному відношенні групи.

Ареал виду та його поширення в Україні

Загальний ареал потребує уточнення. Середня Європа, Середземномор'я, Крим, Зх. Закарпаття. В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій

Популяції дуже ізольовані, малочисельні, складаються з поодиноких рослин або зрідка з невеликих груп. Останнім часом чисельність популяцій швидко скорочується. У локалітеті на пн.-сх. схилі г. Мендер-Крутой (Бахчисарайський р-н) виявлено популяцію виду, що налічує 115 особин на площі 400 м². При достатній чисельності особин ценопопуляція має нормальний повночленний віковий спектр з тенденцією до правостороннього (генеративні особини складають майже 70%).

Причини зміни чисельності

Порушення біотопів внаслідок вирубування лісів, рекреаційного навантаження, випасу, викошування, а також зривання квітів на букети.

Умови місцезростання

Кам'янисті, вапнякові схили у світлих ялівцевих і листяних лісах, осипи, чагарники, узлісся. На досить сухих вапнякових ґрунтах на межі угруповань союзів *Carpino orientalis-Quercion pubescentis* та *Jasmino-Juniperion excelsae* (кл. *Quercetea pubescent-petraeae*). Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика

Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 40 см заввишки, стебло яснозелене, у верхній частині з 1–3 піхвами. Листки (4–7) скупчені при основі стебла, видовжено яйцеподібні, до 9 см завдовжки, сизозелені. Суцвіття колосоподібне, нещільне, малоквіткове (звичайно 6–8 квіток). Квітки великі (до 3 см), сидячі, зеленувато-рожеві, губа суцільна, формою забарвлення

і опушення нагадує комаху. Цвіте у квітні–травні. Перехресно запилювана рослина. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до додатків Бернської конвенції, СІТЕС. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Охороняється в Кримському, «Мис Март'ян», Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Заборонено порушення місць існування, рубки лісів, підпали, випасання, викошування ділянок, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Відомостей немає.

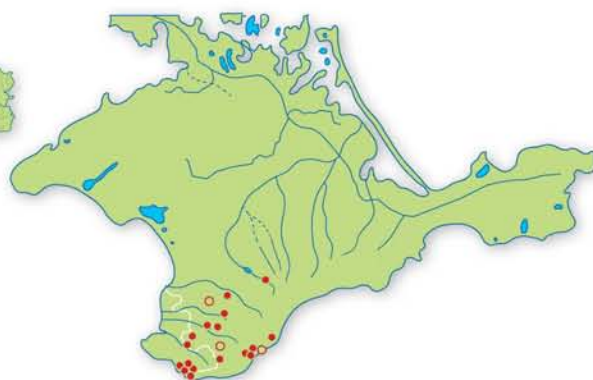
Господарське та комерційне значення

Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації

Вахрамеева и др., 1991; Вахрушева, Сволінский, Кучер, 2002; Декоративные травянистые растения СССР, 1977; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біоріз. заповід. і націон. парків України, 2002; Редкие и исчезающие виды флоры СССР, нуждающиеся в охране, 1981; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: Я.П. Дідух, В.В. Протопопова,
Л.П. Вахрушева
Фото: В.В. Савчук

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ЧОЛОВІЧИЙ

Orchis mascula (L.) L. (*Orchis morio* L. var. *masculus* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення

Європейсько-середземноморсько-передньо-азійський вид.

Ареал виду та його поширення в Україні

Скандинавія, Атлантична, Середня, Сх. (помірна смуга) Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала і Зх. Азія. В Україні — Карпати, Поділля, Степ (рідко), Гірський Крим (частіше). Адм. регіони: Лв, Ів, Зк, Чц, Хм, Дн, Кр.

Чисельність та структура популяцій

Виявлено понад 60 місцезнаходжень. У Карпатах популяції з низькою чисельністю; у Криму рослини трапляються групами (50–60, рідше по 10–15 особин на 100 м²), іноді поодинокими екземплярами. Співвідношення окремих вікових груп в популяціях коливається залежно від еколого-ценотичних умов.

Причини зміни чисельності

Освоєння територій, меліорація, вирубка лісів, перетворення сінокосів на пасовища, заготівля квітів і бульб.

Умови місцезростання

Лісові галявини, чагарники, гірські схили на помірно зволжених ділянках. У Карпатах спорадично росте в лучних угрупованнях союзу *Arrhenatherion* та асоціації *Festucetum rubrae* кл. *Molinio-Arrhenatheretea* та кл. *Nardo-Callunetea*, в угрупованнях порядку *Fagetalia sylvaticae*. У Гірському Криму — у дубових і соснових лі-

сах на освітлених місцях (кл. *Erico-Pinetea*), на лісових галявинах в угрупованнях кл. *Trifolio-Geranietea*, серед чагарників в угрупованнях кл. *Rhamno-Prunetea*, на луках та кам'янистих осипах. Мезофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика

Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 15–30(50) см заввишки. Бульби яйцеподібні або овальні. Листки скупчені біля основи стебла, широколанцетні, ясно-зелені з фіолетовими плямами. Суцвіття колосоподібне, нещільне, багатоквіткове. Квітки пурпурові, рожеві, ясно-фіолетові. Губа видовжено-яйцеподібна, звужена при основі, глибоко-трилопатева, середня частина довша за бічні, ширша, з виїмкою або зубчаста. Цвіте у квітні–травні. Плодоно-

сить у червні–липні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідомий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони

Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, Кримському, «Мис Март'яна», Карадазькому, Ялтинському гірсько-лісовому, Дніпровсько-Орільському ПЗ, «Вижницькому», «Подільські Товтри», «Сколівські Бескиди» НПП. Потребує режиму заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, меліоративні роботи, випас, вирубку лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах

Культивують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення

Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації

Заверуха, Андриєнко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біоріз. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Собко, 1989; Стойко, Яценко, Кагало та ін., 2004; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дідух, 1980.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.В. Савчук

